

Charles S. Peirce eta euskara

Jaime Nubiola eta Ainhoa Marin
(jnubiola@unav.es eta ainhoamarin@gmail.com)

"Basque I have dipped into otherwise"
C. S. Peirce, *Letter to Lady Welby*, 1909ko urtarrilaren 3lean¹

Charles S. Peirce (1839-1914) filosofo eta zientzilari estatubatuarraren *Artikulu eta hitzaldien bilduma* bikaina 2005ean plazaratua izan zen Klasikoak argitaletxearen eskuz ospe handiko euskal erakunde akademiko zein ekonomikoen babespean. Liburukia Indianapolisen finkaturik dagoen Peirce Edition Project erakundeko zuzendaria den Nathan Houseren hitzaurrea zeraman; bertan, autore honen lanbide-irudia eta pentsamendua bere ildo orokorretan era oso egokian adierazten zen. Argitaraldi horretan ordea, Peirce eta Euskal Herriaren arteko harremanari eta honek euskal hizkuntzarekiko izandako hurbilketa interesgarriari buruz ez zen inolako aipamen berezirik egiten.

Artikulu honen helburua, gai honi buruz autorearen eskuizkribu eta argitaratutako obren artean biltzeko gai izan garen informazioaren berri emanez, hutsune hori betetzea da. Asmo honekin, idazlana honako eran antolaturik dago: 1) C. S. Peirceren bidaia Espainiara eta Euskal Herritik izan zuen ibildibea; 2) Peirceren aipamenak euskarari buruz; 3) XIX. mendeko hizkuntzalaritzari buruzko teorioren testuingurunea; 4) Guztizko balorazioa.

1. C. S. Peirceren bidaia Espainiara eta Euskal Herritik izan zuen ibilbidea

Charles S. Peirceren irudiak garrantzi handia hartu du jakituriaren arlo oso ezberdinetan², eta bere eragina handiagotzen dirau argi eta garbi: astronomian, metrologian, geodesian, matematikan, logikan, filosofian, zientziaren teoria eta historian, semiotikan, hizkuntzalaritzan, ekonometrian eta psikologian. Arlo guzti hauetan, Peirce aitzindaritzat, aurrelaritzat, edota "sorburu" edo "fundatzaile"-tzat daukate (semiotikarena, pragmatismoarena). Ohikoa da egindako balio-neurketa orokorren artean Russellek esandakoaren antzekoak topatzea: "zalantzarik gabe (...) XIX. mende bukaerak izandako adimen originalenatarikoa izan zen, eta ziur, garai guztietako pentsalari estatubatuarr handiena"³, edo Umberto Eco esandakoaren itsurakoa: "Peirce mende aldaketaren filosofo amerikar handiena izan zen eta, inolako zalantzarik gabe, bere garaikideen arteko pentsalari handienatarikoa"⁴. Baita Popperek ere Peirce "garai guztietako filosofo handienatariko bat"⁵ bezala deskribatu zuen.

¹ HARDWICK, C. "Semiotic and Significs: The Correspondence between Charles S. Peirce and Victoria Lady Welby", *Indiana University Press, Bloomington, IN, 1977*, 96. or. Aurrerantzean [SS].

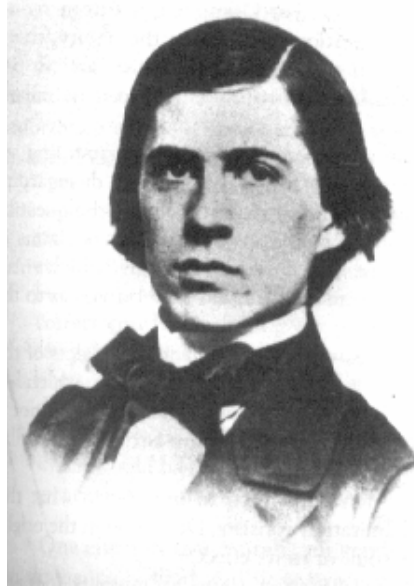
² Cf. FISCH, M. "The Range of Peirce's Relevance", *The Monist* 63 (1980), 269-76; 64 (1981), 123-41 or.

³ RUSSELL, Bertrand. "Wisdom of the West", Garden City, New York: Doubleday, 1959, 276. or.

⁴ ECO, Umberto. "Introduction", *C. K. Ogden eta I. A. Richards-en, The Meaning of Meaning*, 4. ed., San Diego, CA: Harcourt, 1989, x-xi or.

⁵ POPPER, Karl. "Objective Knowledge: An Evolutionary Approach", *Oxford: Clarendon Press, 1972*, 212 or.

Peirceren pentsamenduarekiko dagoen interesaren handiagotzea —euskarazko edizio berria honen erakusle argia izanik— honako faktoreetan datza: bere garaiko erkidego zientifikoan partehartzea, Kanten filosofian eta tradizio eskolastikoan zuen ezagupen sakona, Duns Escotori buruz zehazki, eta ikerketa zientifikoaren metodologiari jarri zion arreta nabaria. Egokia da —Hookwayri⁶ zentzu batean jarraituz— Peirce filosofo tradizional eta sistematikotzat hartzea, baina aldi batean zientzilari eta pentsalarien nazioarteko erkidegoan logiko eta ikertzaile bezela izandako baliadun esperientzia pertsonaletik, zientziaren, egiaren eta ezagupenaren arazo modernoei heltzen dion pentsalaria dugu. Peirce bene-benetan ulertzeko ordea, ezinbestekoa zaigu kontutan hartzea, filosofo eta logikoa izan arren, lehenik eta batez ere, bai bere hezkuntzari zein bere ibilbide profesionalari dagokionez, zientzilari bat zela.

Peirce Cambridge, Massachussets-en jaio zen 1839an, Benjamin Peirce, astronomo eta matematikari ospetsuaren semea zela. Harvard-en bere ikasketak amaitu ondoren, *U. S. Coast Surve*-n laneratu zen, non, aitaren gainbegirapean, 1870eko ekainatik 1871ko martxorarte Europara bere lehen bidaiia egin zuen. Bidai hura izandako inguruabarrak bere interesak eta bere izaera intelektuala argi adierazten dute. 1869an Kentuckyn abuztuaren 7ko eguzkiaren guztizko eklipsea aztertzen zuten lantaldeetako baten parte izan zen. “Izadiaren gertakari guztien artean —idazten zuen Peircek hogeita bost urte ondoren (*CN* 2, 59)— eguzkiaren guztizko eklipsea da berdingabeko gorenena”. Teleskopioaren bitartez aztertutako eguzki koroa bere irtengune guztiekin eta espektroskopioaz sumatutako helioa, amerikar astronomoek eguzkiaren egituraz teoria berriak formulatzera eraman ziren. Teoria berri horiek europar lankideen artean nolabaiteko eszeptizismoarekin jasoak izan ziren.

XIX. mendean beste aukera egokirik ez zenez egongo, Benjamin Peircek, *Coast Survey*-ko Gainintendente izanik, 1870eko abenduaren 22an izango zen eguzkiaren hurrengo guztizko eklipsea mediterraneoko itsasganean aztertuko zuen espedizio baten antolakuntzarako Kongresuaren dotazio bat jaso zuen. Espedizio honen arrakasta ziurtatzeko, bere semea zen

⁶ HOOKWAY, C. “Peirce”, *Londres: Routledge & Kegan Paul*, 1985, 1-3 or.

Charles Europara bidali zuen sei hilabete lehenago prestakuntza betebeharrak guztiak burutu zitzen. Ekainaren 18an Charles New Yorketik itsasontzian irten zen Londrereruntz. Londresen De Morgan matematikariarekin elkarrizketa bat izan eta beste betebeharrak batzuetan arduratu zen. 1870eko uztailaren azken astean Londresetik ekialderuntz irten zen. Peirce Rotterdam, Berlin, Dresde, Praga, Viena eta Pest-eko hirietatik pasa ostean Konstantinopolisera iritsi zen, gero ekialdetik mendebalderuntz eklipsearen inguru osoa ibiliz behategi izateko leku aproposenak bilatzeko asmoz. Turkia, Grezia, Italia eta Espainiara bidaiatzen du kokaleku hobereenen bila aitak zuzentzen zuen espedizio zientifikoaren arrakasta ziurtatzeko asmoz.

Italian kokaleku bat aukeratu zuen Sizilian eta urriaren 28an Florentzia utzi zuen, “espainiar zirkun-zarkuna”⁷ bezela izendatu zuenari hasiera emateko. Peircek Espainian izan zuen egonaldia buruz eskuragarri dauden datuak oso zatikaturik daude oraindik: bi aste baino gutxiagoko bidaia da, azaroaren 15erako Grenoblen bait dago. Ziurrenik azaroaren lehen egunetan itsasontziz Andaluziako hegoaldera iristen da. Nonbait, trenez egiten du bidai guztia Espainia aldetik iparralderuntz; Malaga, Sevilla, Cadiz, Madril eta Irun zabaleko trenbide sareaz elkarloturik bait daude⁸. Irunetik 13 edo 14ean pasa zela uste oso ahalgarria da, European zehar izandako bere bidai luzean entzun dituen hemezortzi hizkuntza ezberdinak zerrendatzen dituenean, euskara hain zuzen zerrendatzen duen hemezortzigarrena bait da, ijituera eta espainieraren ondoren. Sukar izurria zela eta, ezin zitekeenez Madrildik Vienara Bartzelonatik joan, dirudienez Peircek Frantzira itzultzeko bidea Irungo muga zeharkatuz, eta bertatik Narbona eta Grenobleruntz jarraituz egitea erabaki zuen. Are gehiago, Peircek zerrendaturiko hizkuntza guztiak –malaysiarra ezezik- ohikotasunez erabiltzen diren lekuetan entzun dituela zehazten du:

European nagoenetik gutxienez hemezortzi hizkuntza guztiz ezberdinak entzun ditut. 1 ingelera 2 neerlandera 3 alemaniera 4 bohemiera, hizkuntza oso berezia 5 hungariera 6 berdinki berezia nahiz bohemierarekin harremanik ez izan 6 eslaviarra 7 valacoa 8 turkiera 9 arabiera, guztietatik artikulatu gabekoena 10 persiera 11 armeniera 12 grekera 13 malaysiarra, guztietatik goxo eta musikalena 14 italiarra 15 frantzesara 16 espainiera 17 ijituera 18 euskara, munduko beste inolako hizkuntzekin harremanik ez duena. Malaysiarraren salbuespenaz gain, hizkuntza hauek ohikotasunez hitzegiten diren lekuetan egon naiz. Espainiarrek ahoan harriak balituzte bezela hitzegiten dute, beraz ez da batere erraza haien soinuen ezberdintasunak bereiztea⁹.

2. Peirceren aipamenak euskarari buruz

Peircek 1870eko bere bidaietan Irunen entzundako euskara¹⁰, zein beste inolako hizkuntzekin harremanik ez zuela iruditu zitzaiona, bere idazkietan zenbait aldiz agertzen da, batez ere 1900etik aurrera. Lady Welbyri zuzendutako eskutitz batean ageriko ustegabeko iruzkin baten arabera, badirudi bere bizitzaren azken urteetan nolabait euskara ikasi zuela. Honako hau idatzi zuen (SS 95-96, 1909):

Nire hizkuntzaren gramatika, esatea ez da beharrik ere, era orokor batean gramatika latineraz moldeaturik zegoen, gramatikari buruzko ideia gehienak gaur egunerarte diren bezalaxe. Bereziki, hizkuntzaren latinerazko zatiak nituen, eta inoiz ez zitzaidan bururatu, latineraz ezbezala beste era batekoak izan zitezkeenik. Horrezgeroztik, Testamentuak hizkuntza ezberdinetan erosi ditut, zulueran, dakoteran, hawaieran, jagalueran, magiareran (*euskararen beste era batean sakondu dut*; eta arabiera pixka bat ikasi

⁷ "I left Florence on this Spanish hurry-scurry October 28th" L 687, Chambéry, 16/11/70.

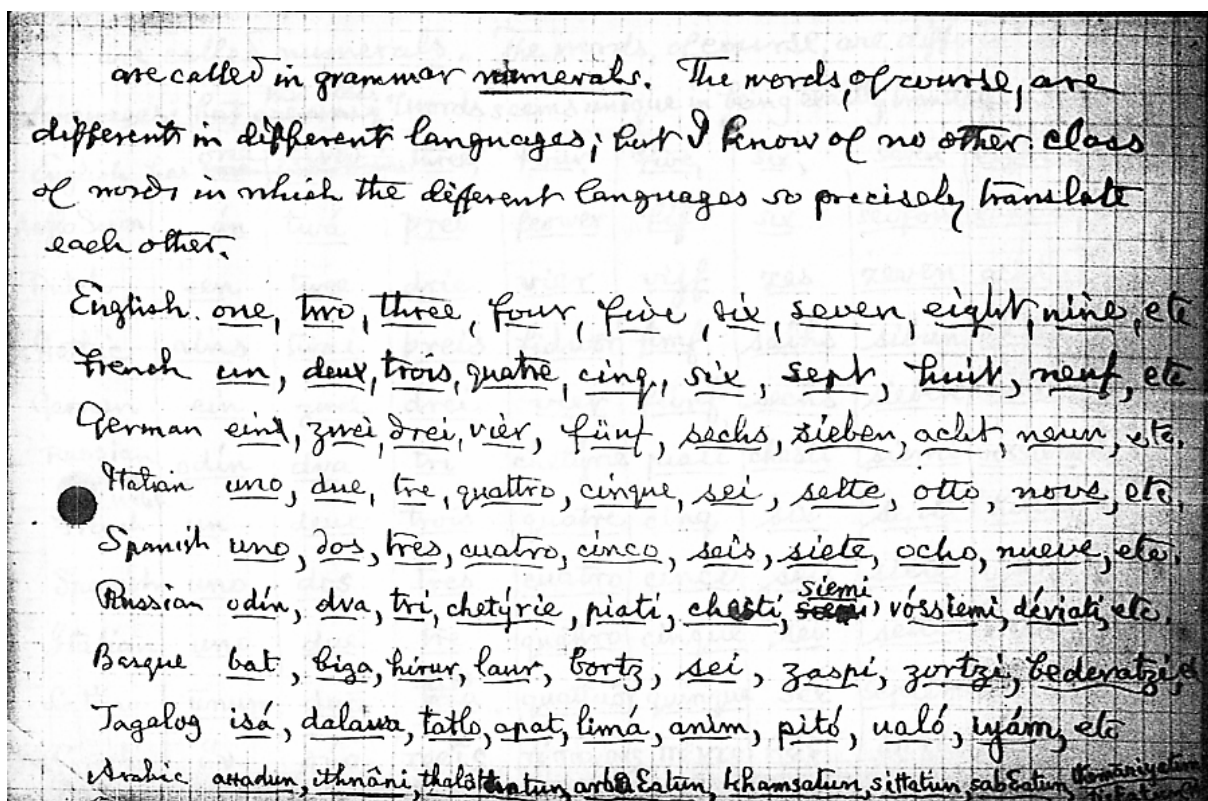
⁸ Cf. WAIS, F. "Historia de los ferrocarriles españoles", *Editora Nacional*, Madril, 2. ed. 1974, 177. or.

⁹ Bere amari, Sara Mills Peirce, 1870eko azaroaren 16an zuzendutako eskutitza, L 687.

¹⁰ Testu honetan "euskara" terminoa Peircek, XIX. mendeko ohituraren arabera, erabiltzen duen "Basque" (edo batzuetan "Bask") itzultzeko erabiltzen da.

nuen, Konstantinopolisen eta gero Cambridge-en ezagutu nuen Edgard Palmeren eskuz). Ikerketa hauek hizkuntzari buruz orokorrean ditudan ideietan sakontzen asko lagundu didate, baina ez didate idazle ona bilakatu, nire pentsatzeko ohiturak ez bait dira jende gehientsuena dituenak bezelakoak, oso ezberdinak baizik¹¹.

Euskara, hizkuntza ezberdinetako lehen hamar zenbakien izenen zerrendetatik, lauetan agertzen da (EI 1248, 1249, 1251 y 1590), eta aipatuko ditugun interes handiko beste zenbait pasarteetan ere agertzen da. Lehenik eta behin, oraindik zenbakiei dagokionez, euskara kaukasiko eta bantueraren artean azaltzen da hamarkadaka zenbatzen duten herrialdeen zerrenda luze batean (NE I, 241; EI 53, c.1912?). Edward S. Holdenri 1900eko urtarrilaren 5ean zuzenduriko eskutitz batean ere euskaldunetaz mintzatzen da, non argialetxe jakin baterako (American Book Company) europear guztiak, hungariarrak, finlandiarrak eta euskaldunak ezezik, antzinako arioen semealabak direla esan behar dela diotela aipatzen du (L 200).

Baina badago askoz ere garrantzitsuagoa den gauza bat. Peirceri euskararen ikaskuntzak, honek grekera eta hizkuntza erromanikoekiko daukan berezitasuna agertarazi dio. 1902ko *Syllabus* pasarte transkribatzeak (CP 2.328, 1903)¹² merezi du:

¹¹ Charles S. Peircek Lady Victoria Welbyri 1909ko urtarrilaren 31ean zuzenduriko eskutitza. Etenaldiaren letra etzana gurea da.

¹² "Any symbol which may be a direct constituent of a proposition is called a term (terminus, Boëthius). The logicians usually say that a categorical proposition has "two terms," its subject and its predicate, wherein, by a carelessness of expression, or by copying Aristotle, they stumble upon the truth. Their usual doctrine is (though often not directly stated in one sentence), that such a proposition has three terms, the subject, predicate, and copula (Abelard). The correct designation of the subject and predicate, in accord with their doctrine, is the extremes, which is translated from the same Greek word as term ({horos}). The ordinary doctrine makes the copula the only verb, and all other terms to be either proper names or general class-names. The present author

Hizkuntzen gehiengo nabari batean, ez daude ez motako izen orokorrik ezta aditz baten zatitzat hartzen ez diren izenlagunik ere (nahiz aditz berebera ez existitu ere), ondorioz hizkuntza horietan esaldiak eratzeko ez da lotura egiten duen inolako kopularik behar. Autore honek (hizkuntzalari bat izateko asmorik gabekoa) hizkuntza askotako gramatikak ikustatu ditu, logikoeek beren bidetik baztertzen direnean gizaki guztiok pentsatzen dutena adierazteko era berberan eratuta dagoen hizkuntza baten bila (nahiz ez egin [pentsatu], honek ez bait du logikarekin inolako zerikusirik). Aurkitzeko gai izan naizen halako hizkuntza bakarra euskara da, dirudenez bi edo hiru aditz besterik ez dituena, eta gainontzeko hitz nagusiak izentzat hartzen dira. Hizkuntza orok izen bereziak izan behar ditu, eta izen berezi batean ez dago inolako aditzik tartekaturik. Hori dela medio, badirudi badagoela hor benetazko izen arrunt edo izenlagun baten zeinu zuzen bat. Dena den, iradokizun honetazgain, gizakien orokortasun handiena hitz orokorrak aditzen zati balira bezala pentsatzen ditu. Honek, logikoen psikologia gezurtatzen duela dirudi.

Beste eskuizkribu batean antzeko zerbait idatziko zuen Peircek 1903ko urte berberan (*EI* 517, *NE* 4, 245):

Semitar hizkuntzetan eta guzti, nabarmenki ariar hizkuntzaren antzekoak direla, izen arruntak adizkitzat hartzen dira eta izen berezietaz guztiz ezberdindurik daude. Termino baten ikusmolde arrunta ordea, terminoaren zentzu sakonenean izen arrunta izatea suposatzen du. Nahiko arraroa da ikusmolde arrunt honetarako laguntza baten bila aztertu ditudan hizkuntza guztien artean, euskara bezain hizkuntza harrigarri bat izan dela aurkitu dudana bakarra logikoen ustez izaki arrazoidun guztiak pentsatu behar duten eran eratuta dirudiena.

Jakina den bezala, Erdi Aroko logikoeek normalean proposizioak terminoen konbinazio bat bezala ulertzen zituzten, subjektu terminoa eta predikatu terminoa “izan” aditzaz loturik, aditz arruntak termino sustantibatu batean barneraturik desagertzen ziren bitartean. Hau da, logika eskolastikoak “Juan jolasten du” proposizioa “Juan jokalaria da” bezala ulertzen du, eta honetan euskara –iradokitzen du Peircek- Erdi Aroko logikoen estrategiara ondo egokitzen den hizkuntza bakarra da. Urte hauetan Lady Welbyrekin izandako posta-trukean honakoa adierazten du:

Ez dut uste izen arrunta beharrez hizkuntza baten funtzesko zatia denik. Izatez, hizkuntza arioan eta euskaran soilik hizkuntzaren zati ezberdindu bat bezala guztiz garatuta dago, eta agian hor nonbaiteko beste hizkuntza baten batean ere (*CP* 8.337, *SS* 33-34, 1904ko urriaren 12an).

Eta, 1906ko martxoaren 9ko eskutitzan, honakoa eranstean du:

Sintetikoak ez diren hizkuntza gehienetan ez daude izen arruntak guztiz garaturik, eta euskara bezalako hizkuntza bat (aditz oso gutxi dituena) oso arraroa da (*SS* 198, 1906).

Peirceren logikaren aljebra unibertsean ez dago izen arruntik, *rema*-k baizik, *rema* ez egiazkoa ez faltsua den edozein zeinu da. 1905eko idazlan batean honakoa azaltzen du:

Baina, ez ingelera, ez Posen mendebaldean hitz egiten diren hizkuntzak [?] (euskarak gutxiena), ezta

leaves the is as an inseparable part of the class-name; because this gives the simplest and most satisfactory account of the proposition. It happens to be true that in the overwhelming majority of languages there are no general class names and adjectives that are not conceived as parts of some verb (even when there really is no such verb) and consequently nothing like a copula is required in forming sentences in such languages. The author (though with no pretension to being a linguist), has fumbled the grammars of many languages in the search for a language constructed at all in the way in which the logicians go out of their way to teach that all men think (for even if they do so, that has really nothing to do with logic). The only such tongue that he has succeeded in finding is the Basque, which seems to have but two or three verbs, all the other principal words being conceived as nouns. Every language must have proper names; and there is no verb wrapped up in a proper name. Therefore, there would seem to be a direct suggestion there of a true common noun or adjective. But, notwithstanding that suggestion, almost every family of man thinks of general words as parts of verbs. This seems to refute the logicians' psychology" (*CP* 2.328, 1903).

latinera ere, ez daude inolaz ere egokiturik *rema*-ren berezko izaera argi adierazteko. Antzinako egiptiar hizkuntzara jotzea irakurlea galerazi dezake; eta idazle honek, hizkuntzalaritzan ibilia ez dena, agian ez da txinera ikasteko gai garaiz hurrengo alerako [aldizkari batena?]. Baina badago “Grafiko existentzial”-en sistema...(EI 280, 20, 1905)

Zentzu batean, Peircek euskararen kontrako adibidea den egiptoko egitura kontzeptuala eredu moduan hartzen du bere grafiko existentzialetarako. Bere *Minute Logic* 1902-1903ko bigarren kapituluaz kontserbatzen diren zirriborroetatik, hirutan euskara eta beste hizkuntzen artean konparaketa bat egituratzen du: txinera eta malaysiarraren antza du, aditz gutxi izan arren, aditz hauek denborak dauzkatelako; “euskara eta Adelaida hizkuntza edo tibetanoaren artean dozena t´erdiko antzekotasunak” badaudela adierazten du (EI 247, II 256), eta euskal ablatiboa zelten genitiboarekin harremandu ondoren honakoa eranstean du¹³:

Nabari daiteke, euskaldunek, bere hizkuntzarekin batera, munduko zailena eta faktikoena, dirudienez tibetanoeraz edo txineraz beste ezaugarri bat jarauntsi dutela: biziki jeloskorak izatearena erbesteko eraginean aurrean, honek euren hizkuntza milurtekoz milurtera babestu du. Egia da antzeko zerbait ikus daitekeela hungariarretan, eskoziarretan, eta iparraldeko eta Asia gainkaldeko beste zenbait herrialdeetan. Agian euskaldunengan izaera ain nabarmenki ezberdina ikustarazten nauena nire aurreiritzi hutsa da. Louis Lucien Bonaparte printzeak, hizkuntzalaritzan ezagupen ikaragarriak zituen, eta bereziki, autoritate handia, ez ba zen handiena, euskararen, hizkuntza hau finlandiera, samoyedera, turkera, manchuera, mongolera, yukatera, tamaliera, georgiera, leshianera eta berak aipatzen ez dituen beste hizkuntza batzuekin batera taldekatu zuen.

Zalantzarik gabe deigarria da Peircek hizkuntzen sailkaketa genetikoari jarri zion arreta, eta bereziki, bere euskararen berezitasunarekiko aurreiritzia deitzen duena. Peircek euskara aipatzen duen azken testua 1911koa da, bere heriotzaren hiru urte lehenago, eta bertan, berriz ere, euskarak hizkuntza semitikoekin konparatuz daukan sustatibazio gogorrean arreta jartzen du. "*A Logical Critique of Essential Articles of Religious Faith*" (EI 852, 1911) argitaratugabeko eskuizkribua hain zuzen, honela bukatzen du:

Metafisiko zaharren adimenean, Spinoza bezalakoa, Sustantzia bere akzidenteeikiko, akzidenteeak Sustantziarekiko baino independienteagoa delaren ideia dago. Baina, mamurtzen dudanean ezin dugula bururatu Sustantzia bere akzidente guztietaz bereizturik, inolako Sustantzian ez dagoen akzidente bat bururatu dezakeguna baino, nahiz azken hau oso bururagarria ez izan, honek Sustantziaren ideia nolabait izen arrunt singularra eta aditzaren arteko ezberdintasunarekin elkarloturik dagoen bereizgabeko ideia dela pentsarazten nau. Baina batez ere gogoan dut badaudela hizkuntzak, semitikoa bezalaxe, non izen arrunt gehienek aditzen zati hutsak dira, eta hizkuntza horiek herri-hizkuntza diren lekuetako pertsonengandik halaxe pentsatuak dira; aldi berean, badaude oso aditz gutxi dituzten hizkuntzak, —euskarak, ustez, hiru bakarrik—ni... [EI eten egiten da]

Azkenik, Peirceren testuen anotazio hauek bukatzeko, 1903ko pasarte baten berri eman daiteke, non euskara silogismo baten adibide gixa aipatzen da. Eskolastikoei *Frisosomorum* deituriko silogismoaren lehen irudiaren forma eta arrazoimenaren ohiko eraren arteko kontrastaketa aztertzeko adibide bat da (EI 693, 312, 1904; *HP I*, 847):

¹³ "Putting the subject in the genitive, which came as near to the Basque ablative as any case the Celtic noun afforded. It may be noticed that along with the language, the hardest and most matter of fact in the world, the Basques seem to have derived another Thibetan and Chinese characteristic, that of an intense jealousy of foreign influence, which has preserved their language pure for millenium after millenium. It is true that something like this is seen in Hungarians, Scottians, and other peoples of Northern and High Asia. Perhaps it is only my prepossession which makes me see a distinctly different spirit in the Basques. Prince Louis Lucien Bonaparte, whose accomplishments in languages were stupendous and who was, in particular, a very high if not the highest authority upon Basque, put this language into the same class as Finnish, Samoyerde, Turki, Manchu, Mongolian, Yukat, together with the Tamil, Georgian, //Logic II 258// Lesghian, and others which he does not name." (EI 427, c.1902). 1574 EI -an euskara tartaroera, mongolera eta txinerarekin taldekatzen du.

Honako hipotesian:

Zenbait juglare euskal hizkuntza ezagutzea eta
Suaren adoratzaileen artean juglarerik ez egotea;

Nola egon zaitezke ziur

Euskal hizkuntza ezagutzen duen norbait suaren adoratzailea ez izateaz?

Ziur naiz, lor dezakezun ainean, ondoria atzematen duzula euskara dakien juglare bat irudikatzen, eta suaren adoratzaileen artean juglare ezak, euskaldun hau juglare bat izatetik kanpo uzten duela kontsideratzen, hau da, irudi batetara jotzen duzu eta ez duzu zure arrazoibidea jarraitzen silogistikak eskatzen duen termino orokorretan.

Adibide honekin Peircek askotan, gure arrazoitzeko era, irudimenaren laguntzaz banakako kasuetara jotzea nahikoa izanik, arrazonamendu silogistikoan ain tipikoak diren termino orokorretara ez dela jo beharrik argitzen du.

3. XIX. mendeko hizkuntzalaritzari buruzko teorien testuingurunea

Peircek bere gramatikaren ideiak latinera gramatikan moldeaturik zeudela azaltzen du (SS 95-96, 1909). Erdi Aroko eskolastikoez dagoeneko nolabait hizkuntza guztiak gramatika berdinean oinarritzen zirela esan zuten, eta hau, gizakiaren pentsamoldearen arabera. Baina Gramatika Unibertsalaren ideia hau batip bat XVII. mendean plazaratuko zen *Grammaire générale et raisonnée*-en (Arnauld & Lancelot 1660) gramatikagintzaren ondorioz zabaldu zen¹⁴. Gramatika orokor honen barruan sortu zen hizkuntzalaritzan “Aditz bakarraren teoria”¹⁵ deitu ohi dena, teoria honen arabera aditz sustantibo bakarra kopula da, hots, *izan* aditza, baieztapena edo existentzia adierazten duena; eta gainontzekoak, atributu baten ideiak izanik, ez dira benetazko aditzak.

Aditz bakarraren teoriarekin erraz doituko dira euskal aditz analitikoak, non — bereizturik egonda— erraza da perifrasetan lehen zatia den adizki jokatu gabea izen edo izenlaguntzat hartzea. Honela, XIX. mendeko euskalari gehienek, gramatika orokorraren korrantea jarraituz, euskarak *izan* aditza soilk zuela defendatu zuten, honetarako pentsamolde logikatzailerak burutu zituzten, euskararen aberastasun, erregulartasun eta filosofikotasuna adierazteko. “Aditz bakarra onartu zuten lanek euskal aditzaren azterketa desberdinak proposatu zituzten; hala ere, bazituzten zenbait ezaugarri komun: (a) benetako aditz bakar bat dago; (b) gainerako aditzak ez dira egiazko aditzak, izenkiak + izan (edo *edun) baizik; beraz, adizki jokatu gabe deitzen ditugunak izenak edo adjektiboak dira; eta (c) adizki trinkoak izenki hauen eta benetako aditzaren urtetik sortu ziren”¹⁶.

¹⁴ Port-Royaleko konbentu-eskola frantzesean egituratutako gramatika hau, gizaki guztion gogoaren funtzionamendu logikoaren izate berdinean oinarritzen zen, eta hizkuntza pentsamolde honen erakusle izanik, gramatikak ere oinarri berdina izan behar zituztela defendatzen zuen. Honela, perpausaren analisisa giza gogoaren eragiketetan oinarritzen du. Lehenik, bururatzearan eragiketan hitzen sailkapena adierazten du: objektuak adierazten duten hitzak eta pentsamenduen forma adierazten dutenak; eta bigarrenik, juzgatzearen eragiketa, gure gogoaren bi ideia elkartu eta baieztatzea dela adierazten dute; kopula izanik bi hauek elkartzeko gaitasuna eta eginkizuna duen bakarra.

¹⁵ Cf. GÓMEZ, Ricardo. “XIX. mendeko euskal gramatikagintzari buruzko ikerketak”, *Doktorego tesia-Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketak Saila*, Euskal Herriko Unibertsitatea, Gasteiz, 2006, 255-302 or.

¹⁶ *Ibid.*, 340. or.

Egon ziren ordea hizkuntzaren estruktura logiko-filosofiko horrek zekarren ikusmoldearen kontrajartzeak ere. Hauek, aditz bakarraren teoriaren kontra, euskaraz edozein hitz aditz bihur zitekeela (hitzari -tzea edo -tu atzizkia erantsiz) argudiatu zuten. Gehiengoek ordea, zela edo halan aditz bakarraren teoria gramatiko-filosofiko hau jarraitu zuten. Batzuk, euskarak bi aditz, edo bi zati dituen —*izan* eta **edun*¹⁷—aditz bakar bat zuela azaldu zuten.

Darrigolek argitaratutako euskal gramatikak adibidez (1827), *n(a)iz* eta *dut* aditzak besterik ez daudela esaten du; zein bi eratan erdibituriko aditz bakarra kontsideratu daiteke baita ere: subjektuaren existentzia adierazten edo atributuarekin lutura baieztatzen. “Euskalki gehienetan, bi aditz laguntzaileek (*izan* eta **edun*) jokatu gabeko forma bakarra baitzuten (*izan* edo *izaitia*), irudi zuen oinarri lexikala bakarra zutela, eta horrek azterketa funtzionalari indarra ematen zion [...] Hain zuzen, Abbadie eta Chaoren azterketak kontraesan hori gaindituko du, aditz laguntzaile bakarra delan (*izan*) oinarrituz [...] Ideia hori berriz hartuko zuten mendearen erdialdeko gramatikalariek ere, ala nola Inchauspek (1858), honek euskal aditzari buruzko bere liburu gotorra honela hasiko baitzuen: *La langue basque n’a qu’un verbe. Ce verbe a deux voices: la voie transitive et la voie intransitive* (Inchauspe 1858:1)”¹⁸.

Oinarri logiko-filosofikoetan eratutako hizkuntza perfektu batek *izan* aditza besterik ez luke beharko, eta hori Derrigolek euskarari aurkitzen duela uste du, berez infinitiboak ez daudelako, izen edo izenlagun deklinatuak baizik. Aurrerago, *Izan* aditz bakarra “baieztapena” edota “existentzia” adierazten duela artean Abbadie (1810-1897), Chao (1811-1858) eta Azkue (1864-1951) ditugu. Abbadiek, adizki guztietan *izan* aditza aurkitzen dela uste du, hau euskararen ezaugarri nagusiatzat hartuz. Baita Azkuek ere, zein bere *Euskal Izkindea (1891)*-rekin euskararen azterketa logikazaleak erabiltzeko joera hasi zuen, *izan* aditza aditz guztiak jokatze beharrezkoa zela uste zuen.

Dagoeneko, Astarloak (1752- 1806) bere Diskurtso filosofikoetan lehen hizkuntza perfektu batek bete beharko zituen ezaugarriak aztertu zituen, eta guztiz euskarari bakarrik betetzen zituela adierazi zuen; beraz, euskara litzateke Astarloarentzat lehen hizkuntza eta “perfektuena”¹⁹. Euskarazko aditzaren ezaugarritasunen artean halako “perfekzioak” zeudelakoan mintzo da Inchauspek (1857) ere, euskarak beste hizkuntzetan galdu diren lehen hizkuntzaren ezaugarri batzuk gorde dituela dio²⁰.

Testuinguru honetan, Bonaparte printzeak (1813-1891) aditz formen artean hierarkia bat ezarri zuen. Eta hauen hartean errorik gabeko aditza ikusi zuen, deigarriena aditz-bukaera hutsak iruditu zitzaizkion, aditzik gabeko aditzak, non gainerako osagai guztien artean aditza sortarazten da. Hau definitzeko hizkuntza metafisikora jotzen du: “Aditz garbi-garbia eskura ezina da guretzat, baina oso bahigarri diren materialen osagaien artean ageri zaigu, eta hauen ondorioa izan barik, hauek menperatzen ditu euren gaitasun guztietan bizitza emanez. Aditza Bizitza da”²¹.

¹⁷ **edun* antzinean galdutako aditz baten erro hipotetikoa da, nondik “eduki eta “ukan” aditza sortu ziren.

¹⁸ OYHARÇABAL, Beñat. “A. Abbadieren euskal gramatikari buruzko ideiak eta ordu arteko euskal gramatikagintza”, *Antoine d’Abbadie 1897-1997. Congrès International (Hendaye, 1997)*, Donostia: Eusko Ikaskuntza; Bibao, Euskaltzaindia, ISBN: 84-89516-71-5, 1998, 445-446 or.

¹⁹ Cf. GÓMEZ, Ricardo. “XIX. mendeko euskal gramatikagintzari buruzko ikerketak”, *ob. cit.*, 5-47 or.

²⁰ *Ibid.*, 284-287 or.

²¹ “Le Verbe pur est pour nous quelque chose d’insaisissable, qui se manifeste toutefois au milieu d’éléments matériels fort saisissables et qui, loin d’en être le produit, les domine de toute sa puissance en les vivifiant. Le Verbe c’est la Vie” (Bonaparte 1869:159, aipatua GÓMEZ, Ricardo, “XIX. mendeko euskal gramatikagintzari buruzko ikerketak”, *ob. cit.*, 291. or.).

4. Guztizko balorazioa

Ikusi dugun bezala, Peirce baino lehen autore ugari euskarari gramatikari eta filosofoek proposatutako hizkuntza logikoaren perfektzioa ikusi dutela uste izan dute. Peircek euskara “logikoen ustez izaki arrazoidun guztiek pentsatu behar duten eran eraturata” zirudiela idatzi zuen (*EI* 517, NE 4, 245). Ziurrenik bi edo hiru aditz horietan oinaritzen den euskal aditzaren sistemaren logikotasun hura izan zen Peircek jaramon gehien egin zionari. Peircek euskal aditzak txinera eta malaysiarra bezalaxe nahiz aditz gutxi izan, hauek denborak izatearen ezaugarri berezia dutelaz konturatu zen (*Minute Logic, 1902-1903*). Gainera, arrazoizkoa da pentsatzea Peircek bere ikerketetan ikusi zuela euskal aditzak informazio kopuru nabaria jasotzen zuela bere esanahiak adierazteko dituen aditz-joko bakoitzean. Hala eta guztiz ere, bat-bateko aberastasunaz gain, bere ia guztizko erregularitatea eta aditz-joko aldaera guztiak elementu gutxi berdin batzuetaz eraturik egonda, euskarazko aditzaren bakuntasuna ere ikusi behar izan zuen.

Bestalde, Peircek hizkuntzak zerrendatzerakoan “euskara, munduko beste inolako hizkuntzekin harremanik ez duena” dioenean, nahiz geroago euskara eta Adelaida edo tibetanoen hizkuntzen artean dozena t´erdiko antzekotasunak zeudela adierazi (*Minute Logic, 1902-1903*), ageria da sailtu zela, bere momenturainoko ezagupenekin kontrastatuz, halako harreman bat bilatzen. Dena dela, Peircek Bonaparte prinzteak eginiko hizkuntza sailkaekta ikasia zuen eta honek beste zenbait hizkuntzekin taldekatzen duela aipatzen du beti ere (*EI* 247, II 256).

Izan zitekeen Peircek garaiko hizkuntzalariak eraten ari ziren ideak ezagutzea, batez ere Iparraldeko pentsalarien artekoenak, bertan frantziar tradizioaren eskuz aditz bakarraren aldeko teoria zabaldurik bait zegoen. Ideia honen arabera euskaldunek ere orokorrean aditz deitzen zieten hitz horiek berez aditzak ez zirela kontsideratzen zen, halaxe Peircek ere berez sustantiboak zirela pentsatu zuen. Honela, teoria hori ezagutuz eta euskal gramatikari begirada sakon bat emanez, erraza litzateke euskararen berezko estruktura gramatikala eta Gramatika Orokorraren teoriaren artean egokitze bat ikustea.

Dirudienek, lehenik, euskarari aditz infinitiborik ez zeudela antzeman zezakeen, normaetan infinitibotzat hartzen dena berez partizipio bat da eta. Bigarrenik, Peircek aditz perifrastikoetan jokatu gabeko aditz nagusia (aditzaren esanahia eta aspektua adierazten duena) izena kontsideratu zuen, eta hortik, euskararen “sustantibazio gogorra”. Halaxe adierazten du: “dirudienek bi edo hiru aditz besterik ez dituenak, eta gainontzeko hitz nagusiak izentzat hartzen dira” (*CP* 2.328, 1903). Hirugarrenik, adizki trinkoa, non aditzaren informazio guztia jokaturiko hitz bakar batean bateraturik dago, ere ez zuen aditzat hartu. Agian, berez guztiz ezinbestekoak ez zirela pentsatu zuen, garai hartan euskalari askok bezalaxe, nortzuk, esanahia aldatu gabe era perifrastikoan esan zitezkeela zioten.

Historikoki adizkiera bat bestearekiko zuen nagusitasuna oso eztabaidatua izan da. XVIII. mendetik hizkatu da zein den euskarazko modu zaharrena eta jatorrena: XIX. menderate euskalari gehienek –Larramenditik (1729) hasita- adizki analitikoak, aberastasun eta erregularitasun handiagoa eskeiniz, euskaraz jatorragoa zela pentsatu zuten; adizki trinkoa beranduagokoa, irregularra eta okerragoa kontsideratuz. XX. mendetik aurrera ordea, kontrakoak diote: modu trinkoa “antzinakoena eta jatorrena inolako zalantzarik gabe” (Wilhelm Humboldt 1817 [1933-34: 98]) dela. Honi buruz, Darrigolek trinkoak, beren barnean naiz/dut eta forma jokatu gabe bat izanik, berez analitikoak izan zitezkeela zioen. Agian tirabira honen ohartaraztea izan zen Peircek euskaldunengan “biziki jeloskorrak izatearena erbesteko eraginaren

aurrean” (*Logic* II 258) berezko ezaugarri bat ikustarazi zuena²².

Garaiko testuingurua kontutan izanik, deigarriagoa da Peircek ez duela uste aditz bakarra dagoenik Abbadie, Chao edo Azkue uste izan zuten bezela, Peircek lehenik *bi edo hiru* aditz besterik ez zeudela (*CP* 2.328, 1903) eta geroago *ustez, hiru bakarrik* adierazi zuen eskuizkribu batean (*EI* 852, 1911). Beraz, gehien bat Darrigolekin bat egiten du, honek euskarari bi aditz zeudela defendatu zuen: *n(a)iz* eta *dut*, nahiz aditz bakar batean bilakatu zitezkeen. Honetarako Peircek bezalaxe, adizki jokatuabeak izentzat eta trinkoak analitikotzat hartu beharko ditu²³.

Honela, izan zitezkeen, Derrigol bezalaxe, Peircek aipaturiko bi edo hiru adiz horiek bi laguntzaileak izatea: *izan* eta *ukan/eduki* (*edun). Bestalde, Peirceren bi edo hiru izatearen lehen zalantza, ingeleraz bi ahots direlako izan zitezkeen, *to be* eta *to have* alegia; baino gazteleraz hiru, *ser –existir-, haber, tener*; eta euskaraz bi edo hiru, *izan* eta *ukan/eduki*. Nolabait, *izan* eta *ukan* aditzak beraien berezko aditz-jokoa izateaz gain, gainerakoei izaera eman diezaiekete; ezinbestekoa ez zirela kontsideratu zitezkeen trinko gutxi batzuk alde batera utziz, gainerakoak ezin bait daitezke izan laguntzailerik gabe. Baina, honetaz gain, laguntzaileetan euskara munduko hizkuntza ergatibo-absolutibo bakarrenetarikoa dela antzematen da, hau da, esaldi iragangaitzen subjektua eta iragankorren objektua kasu absolutiboarekin markatzen dela, eta iragankorren subjektua ordea, ergatiboarekin. Horrela, Peircek euskara indoeuropear hizkuntzetaz bereizten zelaren arrazioen artean, bestek beste, *ukan* aditzaren subjektu ergatiboa egon zitezkeen.

²² Cf. GÓMEZ, Ricardo. “XIX. mendeko euskal gamatikagintzari buruzko ikerketak”, *ob. cit.*, 266-267 or.

²³ *Ibid.*, 75-109 or.